

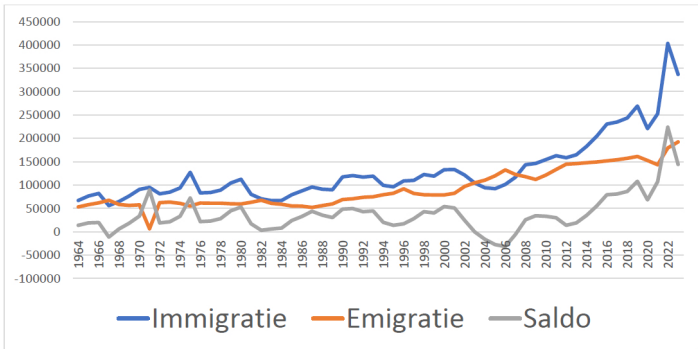
Naoorlogse nieuwkomers in een onwillig immigratieland

*Leo Lucassen**

Midden jaren zeventig besloot het centrum-linkse kabinet Den Uyl (1973-1977) dat er een onmiddellijk einde diende te komen aan de werving van gastarbeiders en de immigratie moest worden beperkt. De directe aanleiding was de zogenoemde 'oliecrisis', die het einde inluidde van wat de Fransen 'Les trente glorieuses' noemen, de drie decennia van onafgebroken economische groei, die na het einde van de Tweede Wereldoorlog inzette. Ondanks die ferme koerswijziging zou de immigratie juist sterk toenemen. Deels omdat arbeidsmigranten uit Turkije en Marokko sociale en juridische rechten hadden opgebouwd en hun gezinnen lieten overkomen, deels doordat veel Surinamers zich in Nederland vestigden toen Suriname in 1975 onafhankelijk/gedekoloniseerd werd. De komst van deze groepen viel min of meer samen met een lange recessie en hoge werkloosheid, die met name de jaren tachtig somber kleurden. Pas na de eeuwwisseling werd de relatie tussen de markt (vraag naar arbeid) en immigratie weer hersteld. Zo leidden de conjuncturele ontwikkelingen in de afgelopen kwart eeuw eerst tot een afname van het aantal immigranten (2004-2006) om na 2010 om te slaan in een gestage groei, die tot op heden aanhoudt (zie figuur 1).

De hoofdvraag van dit artikel is hoe we deze verschillende dynamieken moeten verklaren en welke lessen we uit het recente verleden kunnen leren voor de toekomst.

* Prof. dr. L. Lucassen is directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis/KNAW en hoogleraar aan de Universiteit Leiden.

Figuur 1 Immigratie en emigratie in Nederland 1964–2023

Bron: Statline CBS

Hoe het begon

Toen de Amerikaanse, Canadese en Engelse bevrijders Nederland hadden verlaten in 1946, konden weinigen bevroeden dat de kusten van de Noordzee een enorme aantrekkingskracht zouden gaan uitoefenen op immigranten uit Europa, Azië en Afrika. Integendeel, het land dat toen 9,3 miljoen inwoners telde (ongeveer de helft van nu), beschouwde zichzelf ‘overvol’ en de naoorlogse regeringen-Drees zetten in op een grootscheeps emigratieprogramma. Met veel bombarie en overheidspropaganda werden mensen aangezet hun geboorteland voorgoed de rug toe te keren en hun geluk overzee te zoeken, in Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika, om zo de demografische druk te verlichten. Die oproep had effect, want uiteindelijk zouden met name in de jaren vijftig zo’n half miljoen Nederlanders de boot of het vliegtuig pakken om elders een nieuw leven op te bouwen (Van Faassen 2014). Dat uiteindelijk een derde na verloop van tijd weer terugkeerde, doet niet af aan de destijds levende overtuiging dat Nederland te klein was om zo veel monden te voeden.

Wie goed oplette, had echter al kunnen zien dat daar wel wat op af te dingen was. Al aan het einde van de jaren veertig kampten de Limburgse kolenmijnen, destijds de energiekurk waar Nederland op dreef, met personeelstekorten, die ondanks de gedwongen tewerkstelling van duizenden collaborateurs voortduurden (Schoot Uiterkamp 2024).

Met als gevolg dat enige duizenden Italianen door de mijnen werden geworven. Die rekrutering door de mijnen vormde de voorbode van een veel groter wervingsprogramma voor wat politici en beleidsmakers later 'gastarbeiders' zouden noemen. De wereldeconomie veerde namelijk veel sneller en krachtiger op dan verwacht en de arbeidstekorten in met name sectoren met zwaar en laagbetaald werk (naast de mijnen vooral de textiel en de metaal) liepen daardoor rap op. Zoals tegenwoordig bij Poolse arbeidsmigranten waren het ook toen de werkgevers die aandrongen op het mogelijk maken van (tijdelijke) arbeidsmigratie, destijds vooral uit Zuid-Europa, met name Italië. Het zou echter enige tijd duren voordat het besef dat immigratie noodzakelijk was in de politiek doordrong, en dan nog schoorvoetend. Tekorten werden als tijdelijk en conjunctureel beschouwd en het emigratieprogramma was net op stoom gekomen. Bovendien vestigden zich vanaf 1947 zo'n 300.000 'repatrianten' (een mix van Nederlandse expats, gemengd Nederlands-Indische gezinnen en voormalig koloniale soldaten zoals de Molukkers) in Nederland, als gevolg van de gewelddadige dekolonisatie van Indonesië.

Ondanks de vestiging van deze postkoloniale migranten liepen de personeelstekorten alleen maar verder op en vanaf eind jaren vijftig was de geest definitief uit de fles. Grote bedrijven zoals de Hoogovens, Amsterdamse en Rotterdamse scheepsbouwers, autofabrieken en de textielindustrie in Twente voerden een succesvolle lobby om 'gastarbeiders' te gaan werven in Italië en Spanje, en al snel kwamen ook Marokko en Turkije in zicht. Omdat ook Duitsland, België, Zwitserland en Frankrijk met arbeidstekorten kampten, ontstond er een levendige markt voor arbeid waarop landen elkaar de loef probeerden af te steken. Ging het in 1960 nog om enkele duizenden, tien jaar later werkten er al meer dan honderdduizend mediterrane mannen (en een klein deel vrouwen) in Nederland.

Immigratie in tijden van recessie

Het uitgangspunt van zowel de politiek als de gastarbeiders zelf was dat ze slechts tijdelijk zouden blijven om vervolgens met het verdiende geld terug te keren naar hun geboorteland, waar de lonen, maar ook de prijzen aanzienlijk lager waren. Die verwachting leek ook uit te komen, toen met de korte recessie in 1967 velen van hen Nederland

tijdelijk weer verlieten. Toen zes jaar later het economisch tijt echt begon te keren, ingeluid door de oliecrisis in 1973, bleek de aankondiging van het toenmalige centrum-linkse kabinet Den Uyl dat er een einde kwam aan de werving, echter averechts te werken. Het restrictieve immigratiebeleid stimuleerde juist de gezinshereniging van met name Turken en Marokkanen. Een immigratie die samenviel met de grootschalige vestiging van zo'n 200.000 Surinamers die geen vertrouwen hadden in de levensvatbaarheid van hun in 1975 onafhankelijk geworden geboorteland.

Deze toename van de immigratie in tijden van economische neergang had zich nog nooit voorgedaan in de lange immigratiegeschiedenis van Nederland en had twee oorzaken. Om te beginnen het (eenmalige) proces van dekolonisatie, waarvan de migratie-effecten soms (toevallig) samenvallen met een vraag naar arbeid, zoals bij de repatrianten, en soms juist niet, zoals bij de Surinamers. De gezinshereniging aan het begin van de recessie in de jaren tachtig werd door heel andere ontwikkelingen gestimuleerd en hangt nauw samen met het optuigen van een kleurenblinde verzorgingsstaat na de oorlog. Ze hadden immers net als Nederlandse werkenden premies voor pensioen, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid betaald. Dat was juist een van de belangrijkste voorwaarden van de vakbonden (bang als ze waren voor oneerlijke concurrentie) om akkoord te gaan met de werving. Tot slot hadden met name christelijke politieke partijen en ook de VVD het al aan het begin van de jaren zestig mogelijk gemaakt dat partners van gastarbeiders (het ging toen over Spanjaarden) niet zomaar aan de grens tegengehouden mochten worden, dit met het oog op zowel de eenheid van het gezin als kernwaarde (KVP, ARP, CHU) als de angst de concurrentie van andere landen, die op dit punt soepeler waren, te verliezen (VVD) (Bonjour 2009).

Pas toen het vreemdelingenbeleid met de oliecrisis restrictiever werd, bleek gezinshereniging een reële juridische optie. Bovendien moeten we bedenken dat in de progressieve tijdgeest van toen – aangejaagd door de internationale mensenrechtenrevolutie (Jensen 2016) – met een grote nadruk op gelijkheid en antiracisme, ook rechtse partijen in die tijd veel vooruitstrevender denkbeelden koesterden dan later (Lucassen & Lucassen 2015). Het resultaat was een grootschalige vestiging en verviervoudiging van met name Turken en Marokkanen, die door het restrictieve vreemdelingenbeleid getroffen dreigden te worden. Dat we dit zwaan-kleef-aaneffect bij Italianen nauwelijks zien,

komt omdat zij zich inmiddels vrij door West-Europa konden bewegen en de straf op vertrek voor hen dus niet gold.

Integratie

Omdat de gezinshereniging van gastarbeiders, die bovendien op lage scholing waren geselecteerd, samenviel met het begin van een lange recessie, werd de sociaaleconomische integratie sterk bemoeilijkt. Een recessie die aanhield tot aan het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw. En toen het daarna langzaam beter ging, kwamen veel voormalige gastarbeiders, van wie een deel onder meer door het zware werk arbeidsongeschikt was verklaard, niet meer aan het werk. Met weinig kennis van de Nederlandse taal en samenleving – ze waren immers op ongeschooldheid geselecteerd en zouden maar tijdelijk blijven – en woonachtig in de slechtste buurten van de grote steden, stapelden de problemen zich op. Daarbij ging veel aandacht van de media en politiek uit naar het verschijnen van moskeeën en traditionele denkbeelden over de rol van vrouwen, alsmede naar de oververtegenwoordiging van met name zonen van Marokkaanse gastarbeiders in de criminaliteit.

De culturalisering van integratieproblemen kreeg een behoorlijke rugwind toen VVD-leider Bolkestein (met in diens kielzog het jonge liberale Kamerlid Geert Wilders) het taboe op het electoraal thematiseren van migratie doorbrak. En na de aanslagen van islamitische terroristen in New York en Washington op 9 september 2001 was het hek helemaal van de dam. Vooral de door de historicus en journalist Lotfi El Hamidi als ‘Generatie 9/11’ aangeduide kinderen van Marokkanen en Turken kwamen in de spotlights te staan en zagen zich gedwongen positie te kiezen in een bijzonder gepolariseerd debat over ‘de islam’, waarin moslims collectief als potentiële vijanden van de westerse samenleving golden (El Hamidi 2022).

Hoewel naast politici als Frits Bolkestein, Pim Fortuyn en later Geert Wilders, ook linkse publicisten als Paul Scheffer en Paul Schnabel hun cultuurpessimisme de vrije loop lieten en de multiculturele samenleving en de integratie van met name islamitische immigranten als grotendeel mislukt beschouwden (Scheffer 2000; Schnabel 2000), wezen de cijfers over integratie (met name met betrekking tot onderwijs en arbeidsparticipatie) vanaf het einde van de twintigste eeuw juist in een positieve richting. En nu, zo'n veertig jaar na de komst van de eerste

groepen Turken en Marokkanen, blijken hun kinderen het veel beter te doen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt dan op grond van het bepaald ongelukkige uitgangspunt (een combinatie van massale werkloosheid en laag opleidingsniveau van hun ouders) verwacht mocht worden (Van der Heijden 2024). En dat ondanks hardnekkige discriminatie op de arbeidsmarkt en de stigmatisering van moslims. Niet alleen het onderwijsniveau is sterk gestegen in de afgelopen twintig jaar, maar ook de criminaliteitscijfers zijn sterk gedaald en de oververteenwoordiging van de tweede generatie (met name jongens) na correctie voor sociale status is nagenoeg verdwenen. Niet cultuur of etniciteit, maar geslacht, leeftijd en inkomen blijken doorslaggevend.¹

Vluchtelingen

Naast arbeidsmigranten nam vanaf eind jaren tachtig het aantal asielzoekers sterk toe, als gevolg van de oorlogen in Bosnië, tussen Iran, Irak, Afghanistan en Somalië. Het gevolg was dat er een recordaantal van zo'n 350.000 asielzoekers in de jaren negentig naar Nederland kwam (Van Houtum & Lucassen 2016). De toenmalige fractieleider van de VVD, Frits Bolkestein, greep dit in de aanloop naar de verkiezingen van 3 mei 1994 aan en doorbrak daarmee de politiekbrede afspraak om asiel niet tot een electoraal thema te maken. En zo kwam deze groep steeds meer in het middelpunt te staan van de politieke en maatschappelijke discussie over migratie. Hoewel Nederland een lange geschiedenis van het bieden van bescherming aan vluchtelingen kent, denk aan de protestantse Zuid-Nederlanders, Sefardische joden en hugenoten in de zeventiende eeuw (De Boer & Janssen 2023), was het pas met de opkomst van de natiestaat dat de toelating en opvang een zaak van de landelijke overheid werd. De vuurproef waren de ongeveer één miljoen Belgische vluchtelingen die in augustus-september 1914 de zuidgrens passeerden nadat het Duitse leger hun land was binnengevallen. Zo'n honderdduizend van hen zouden tot het einde van de oorlog in 1918 blijven, grotendeels opgevangen door kerkelijke instanties en plaatselijke hulpcomités. Nauwelijks vijftien jaar later klopte een tweede groep aan de deur, joodse Duitsers voor wie Hitlers Duitsland te heet onder de voeten werd. Ook hier waren het hun

¹ Zie www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoe-verschillen-veiligheid-en-criminaliteit-naar-herkomst-.

Nederlandse geloofsgenoten die de opvang regelden – en betaalden (zoals kamp Westerbork). Vanaf 1938 ging de nationale overheid de toelating van joodse vluchtelingen aan banden leggen en al snel werd niemand meer toegelaten. Grensbewakers en lokale politiekorpsen kregen de opdracht om alle joodse Duitsers die Nederland binnenkwamen terug te sturen. Zij werden namelijk per definitie als vluchtelingen beschouwd en anders dan nu golden die voor de overheid als ongewenste vreemdelingen. Niet alleen omdat de regering-Colijn bang was Hitler tegen de haren in te strijken, maar ook omdat men joden als een culturele bedreiging zag (Van Eijl 2005).

Sterk gevoed door de verschrikkingen van het naziregime en Auschwitz als ultieme hel, gingen er na de Tweede Wereldoorlog in de westerse wereld onmiddellijk stemmen op om het recht op asiel internationaal te verankeren. Als uitvloeisel van de oprichting van de Verenigde Naties en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (beide in 1948) werd op 28 juli 1951 in Genève het Vluchtelingenverdrag ondertekend. Hoewel de reikwijdte zich tot 1967 beperkte tot Europeanen, ging het de belangrijkste architecten, zoals de joodse juristen Raphael Lemkin (die ook het begrip ‘genocide’ ijkte) en Jacob Robinson, en ook de Deense premier Knut Larsen, om een universeel principe. En dat kwam tot uiting in artikel 3: ‘The contracting states shall apply the provisions of this Convention to refugees without discrimination as to race, religion or country of origin’ (Ben-Nun 2017, p. 20-40).

Aanvankelijk betekende het Vluchtelingenverdrag, door Nederland in 1955 ondertekend, niet zo veel. In de praktijk meldden zich in de jaren vijftig en zestig slechts enkele tientallen vluchtelingen per jaar, vooral uit Oost-Europa, met als uitzondering in 1956, toen Nederland – enigszins tegen heug en meug – zo’n 3.000 Hongaarse vluchtelingen opnam. In de jaren zeventig ging de aandacht vooral uit naar mensen op de vlucht voor autoritaire rechtse regimes in Latijns-Amerika (Chili, Argentinië, Brazilië), om in de jaren tachtig te verschuiven naar Azië en Afrika (Walaardt 2012). Tegelijkertijd namen de aantallen vanaf 1985 sterk toe. Mede mogelijk gemaakt door het goedkopere vliegverkeer vonden vooral vluchtelingen uit het Midden-Oosten (Afghanistan, Irak, Iran) en de Hoorn van Afrika (Somalië) hun weg naar West-Europa. Waar in Iran na de islamitische revolutie in 1979 tegenstanders van geestelijk leider Khomeini een goed heenkomen zochten, ging het in de andere regio’s om langdurige burgeroorlogen met

wapens uit Rusland en de Verenigde Staten, die op deze manier via de daar strijdende partijen hun Koude Oorlog uitvochten. Hoewel – net als nu – verreweg de meeste vluchtelingen in de regio bleven (zoals zo'n 6 miljoen Afghanen in Pakistan en Iran bijvoorbeeld), klopten honderdduizenden aan in Europa en Noord-Amerika (Van Houtum & Lucassen 2016, p. 62-64). In de jaren negentig, met een recordaantal asiolverzoeken van zo'n 350.000 (tegen 54.000 in de jaren tachtig en 5.000 in de jaren zeventig), waren het deze herkomstgebieden die de samenstelling van asielzoekers in Nederland bepaalden, aangevuld met zo'n 63.000 Joegoslaven (vooral Bosniërs).

In het eerste decennium van de 21ste eeuw gingen de aantallen sterk omlaag, om vanaf 2014 weer sterk te stijgen, voornamelijk door de gewelddadige onderdrukking van tegenstanders van Syrische dictator Bashar al-Assad. Ook hier waren het de buurstaten, zoals Libanon en Turkije, die de bulk van de vluchtelingen opvingen, maar rond een miljoen nam de, risicovolle, route naar Europa, en een kleine 150.000 Syriërs kwamen aldus in Nederland.

Fort Europa

Het verschil tussen deze recente vluchtelingen en die van de jaren negentig is niet zozeer hun herkomst, maar de onmogelijkheid om nog op een legale manier, per vliegtuig, trein, bus of veerpont, Europees grondgebied te bereiken, om daar asiel aan te vragen. Dat had te maken met de geleidelijke uitbreiding van de vrije Europese binnenruimte met het Schengenverdrag (1985). Daarmee kwam de nadruk op controle van de buitengrenzen te liggen en moesten steeds meer reizigers voor vertrek in het land van herkomst in het bezit van een geldig visum zijn. Zonder zo'n visum werd het in de loop van de jaren negentig steeds moeilijker om op een reguliere manier te reizen (Jileva 2002, p. 76-77). Hoewel het even duurde voordat de implementatie van het Schengenverdrag in 1995 effect zou sorteren, nam de afhankelijkheid van mensensmokkelaars snel toe.

Deze verandering in de visawetgeving en het ontstaan van Fort Europa deden zich pas gevoelen toen de aantallen asielzoekers vanaf 2013, na een luw begin van deze eeuw, door de Syrische burgeroorlog omhoogschoten, zonder overigens het niveau van de jaren negentig te overstijgen. Anders dan hun voorgangers in de jaren negentig, waren zij aangewezen op mensenmokkelaars die een zeer risicovolle oversteek over

de Middellandse Zee aanboden, met tienduizenden doden als gevolg (Last & Spijkerboer 2014). Een tweede verschil is de toon van het debat over asielzoekers en de manier waarop met name (radicaal-)rechtse partijen hen afschilderen. Waar het aan het einde van de twintigste eeuw vooral ging over de kosten, de omvang, misbruik van de asielprocedure en mogelijke criminaliteit, worden asielzoekers sinds 2010, met name door partijen als de PVV en FVD, in toenemende mate als een vijfde (islamitische) kolonne neergezet die erop uit zou zijn om hun intolerante cultuur aan de samenleving op te dringen. Volgens deze apocalyptische ‘omvolkings’-ideeën zijn de ‘globalistische linkse elites’ erop uit om ‘het volk uit te leveren’ aan een horde (islamitische) immigranten die Europeanen – en dus ook Nederlanders – een minderheid in eigen land maken, met alle dehumaniserende termen (‘testosteronbommen’, ‘asielplaag’, ‘hyena’s’) van dien (Lucassen 2018, 2022).

Integratie

De integratie van erkende vluchtelingen (‘statushouders’) staat in schril contrast met deze racistische denkbeelden. Hun inburgering verliep vanaf eind jaren tachtig weliswaar nogal stroef, maar dat werd vooral veroorzaakt door het afhoudende beleid van de overheid. Dat was (en is) gebaseerd op het – nooit wetenschappelijk aangetoonde – idee dat een goed georganiseerde opvang een ‘aanzuigende werking’ heeft (Kahmann e.a. 2023). Die overtuiging leidde onder meer tot jaren voortslepende asielprocedures en in al die tijd mochten asielzoekers niet werken en bleven ze geïsoleerd in doorgaans grootschalige asielzoekerscentra met weinig privacy. En ook voor degenen die uiteindelijk als vluchteling werden erkend, ontbrak een goed doordacht en stimulerend integratieprogramma, met name met betrekking tot de arbeidsmarkt en opleidingen.

Het gevolg van dit afwerende beleid was dat het veel te lang duurde voordat vluchtelingen aan het werk kwamen. Zo kwam voor de meeste groepen die in de jaren negentig naar Nederland kwamen de arbeidsparticipatie pas na vijf jaar boven de 50% uit. Joegoslaven vormden een gunstige uitzondering, maar dat was dan ook een groep die – anders dan de rest – gelijk aan het werk mocht (Maliepaard e.a. 2017, p. 69). Dat het veel sneller kan, laat ook recent Duits onderzoek zien, waaruit blijkt dat mannelijke vluchtelingen uit het Midden-Oosten die

tussen 2013-2019 arriveerden in 2024 zelfs meer werkten dan de gemiddelde Duitse man (Brücker e.a. 2024). Het hoeft dan ook niet te verbazen dat het gegeven dat asielzoekers sinds november 2023 in Nederland meer dan 24 weken per jaar mogen werken, heeft geleid tot een verdriedubbeling van het aantal werkvergunningen, van 600 naar 2.000; een aantal dat in 2024 naar verwachting oploopt naar 7.000 (Van den Donk 2024).

Door dit uitermate afhoudende inburgeringsbeleid is de integratie pas echt op gang gekomen met de tweede generatie. De grotendeels in Nederland geboren kinderen van vluchtelingen blijken het over het geheel genomen goed te doen op school en kinderen van Iraniërs, en in iets mindere mate Afghanen, scoren zelfs beter dan het gemiddelde Nederlandse kind.² De gefnuikte ambities van hun ouders, deels hoogopgeleid en uitermate gemotiveerd, spelen daarin een belangrijke rol. En wat hun vermeende culturele afstand betreft laat onderzoek naar erkende vluchtelingen uit het Midden-Oosten zien dat er zeker verschillen waren, maar dat deze over het geheel genomen overbrugbaar zijn en de waardering voor de Nederlandse rechtsstaat en democratie juist relatief hoog is. Niet zo verwonderlijk als we bedenken dat de meesten dictaturen zijn ontvlucht (Dourleijn e.a. 2011).

Nieuwe arbeidsmigranten

Terwijl de aandacht van politici en media vanaf de jaren negentig eenzijdig uitging naar asielzoekers, nam de veel grotere groep van arbeidsmigranten geruisloos toe. De Ieren die in de jaren negentig heren en der in de Noord-Hollandse bollenvelden werden gesignaleerd, bleken de voorbode van een veel grotere nieuwe arbeidsmigratie van name Poolse en andere Oost-Europese arbeidsmigranten die vanaf het einde van de twintigste eeuw gestaag toenam. Vooral de land- en tuinbouw, de distributie, de logistiek, de bouw en de horeca zagen het tekort aan arbeidskrachten namelijk snel oplopen. Mede daardoor kregen burgers uit EU- en EFTA-landen (Noorwegen, IJsland, Zwitserland) geleidelijk aan vrije toegang tot elkaars arbeidsmarkten. In Nederland gold dat vanaf 2007 ook voor Polen en vanaf 1 januari 2014 als sluitstuk voor Roemenen en Bulgaren.

² Zie www.nji.nl/cijfers/jeugd-met-een-migratieachtergrond#deelname-voortgezet-onderwijs (2022).

De vraag naar arbeidsmigranten nam extra toe toen de economie na de bankencrisis in 2008 sterk aantrok en het door de ultraflexibilisering van de arbeidsmarkt onder de kabinetten-Rutte extra aantrekkelijk werd voor werkgevers om arbeidsmigranten in dienst te nemen. Met name het aantal uitzendbureaus, waarvan een deel het niet al te nauw nam met de wet- en regelgeving, groeide explosief. Met als gevolg dat het aantal EU/EFTA-arbeidsmigranten tussen 2018 en 2022 van 685.000 toenam tot 1 miljoen in 2023, van wie iets minder dan de helft via uitzendbureaus te werk wordt gesteld.³

Net als de gastarbeiders in de jaren zestig en zeventig gaat het om een sterk vlottende groep die voortdurende heen en weer reisde tussen hun land van herkomst en West-Europa. Wat sommigen geïnspireerd door Zygmunt Baumann met 'liquid migration' aanduiden (Engbersen 2018), is dan ook minder nieuw dan soms gedacht. Zolang arbeidsmigranten vrije toegang tot de arbeidsmarkt hebben, is het vooral de vraag naar arbeid die de mobiliteit bepaalt (De Haas 2023). En door de demografische krimp en voortgaande economische groei is het aantal arbeidsmigranten voor laaggeschoold werk alleen maar toegenomen. En dat geldt ook voor de groep kennismigranten van buiten de EU (vooral uit India), die in 2021 uit bijna 90.000 migranten bestond.⁴ Kijken we naar het totale beeld in de afgelopen kwart eeuw,⁵ dan blijven arbeidsmigranten (inclusief hun gezinsleden) uit de EU/EFTA naarmate de tijd vordert de belangrijkste categorie te vormen, waarbij we moeten bedenken dat een deel van de buitenlandse studenten, als ze hun diploma hebben behaald, hier een baan vindt.⁶ Voor degenen die van buiten het EU/EFTA-gebied immigrerden,⁷ strijden de categorieën asiel en gezin om voorrang, maar ook hier zien we dat in de afgelopen tien jaar 'arbeid' (en hun gezinsleden) als migratiemotief veel belangrijker is geworden.

Nemen we beide groepen tezamen (zie figuur 2), dan kunnen we constateren dat de arbeidsmarkt in de afgelopen kwart eeuw een steeds sterkere magneetwerking uitoefent. Zo is het aandeel van arbeid en de daar direct aan gerelateerde gezinsvorming sinds het einde van de

3 Zie www.artra.nl/nieuwsbericht/bijna-1-miljoen-arbeidsmigranten-werkzaam-in-nederland-in-2022/.

4 Zie <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84808NED/table?ts=1605620387754>.

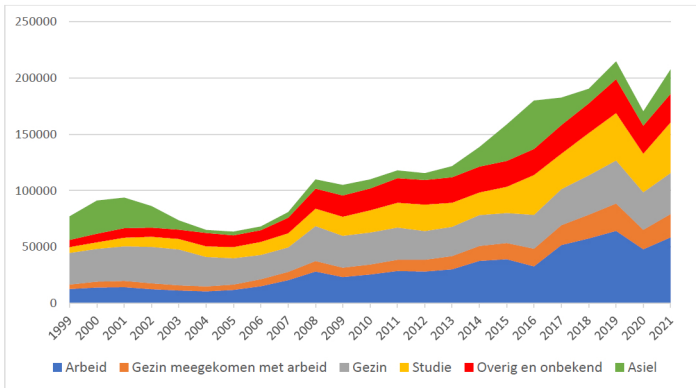
5 Hierbij heb ik immigranten van Nederlandse herkomst en daarnaast de Oekraïense ontneemden (die niet in de CBS-statistiek voor migratiemotief zijn opgenomen) weggelaten.

6 Zie <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/84808NED/table?ts=1605620387754>.

7 Zie <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84809NED/table?ts=1730196478070>.

vorige eeuw bijna verdubbeld (van 21% naar 38%). Verder springt in het oog dat het aandeel van immigranten die hier komen studeren meer dan verdriedubbeld is (van 6,7% naar 22%), en ook van hen blijft een deel hier hangen wegens de krapte op de arbeidsmarkt. In 2021 waren die twee motieven goed voor maar liefst 60% van de niet-Nederlandse immigranten, terwijl dat in 1999 nog maar 28% was.

Figuur 2 Migratiemotieven van immigranten binnen en buiten de EU/EFTA, 1999-2021⁸

Bron: Statline (CBS). Zie voorts noot 6 en 7 met links naar de (niet-)EU/EFTA-tabellen.

Conclusie

Het is nog maar relatief kort geleden dat de Nederlandse Staat zich voor migratie ging interesseren. Waar de komst en het vertrek van buitenlanders lange tijd vrijwel ongemoeid werden gelaten, werd de grens tussen Nederlandse burgers en vreemdelingen pas vanaf de Eerste Wereldoorlog scherper getrokken. Het was vanaf die tijd dat paspoorten gangbaar werden, immigranten uit het buitenland door de lokale politie systematisch werden geregistreerd, en zij alleen met een vergunning loonarbeid mochten verrichten. Die verandering had twee oorzaken. Enerzijds ging de Staat zich onder politieke druk garant stel-

⁸ Naast de arbeidsmigranten van buiten de EU komen verreweg de meeste migranten uit de EU/EFTA naar Nederland om hier te werken.

len voor werkloosheidsuitkeringen van zijn burgers, waarmee de kiem werd gelegd voor wat we later de verzorgingsstaat zijn gaan noemen. Anderzijds veranderde door het nationalisme de visie op wie het ‘Nederlandse volk’ uitmaakte, en beperkte die zich in toenemende mate tot degenen die in cultureel en raciaal opzicht als de ware – autochtone – Nederlanders werden beschouwd. De controle van de nationale arbeidsmarkt raakte aanvankelijk vooral Duitsers en Belgen. Daarnaast richtte de vreemdelingenpolitie zich vooral op vreemdelingen die cultureel en raciaal als fundamenteel anders – en dus onassimileerbaar – golden, in de jaren twintig en dertig variërend van joodse Duitsers tot ‘zigeuners’, Chinezen en Surinamers (Lucassen & Lucassen 2018).

Die tweeledige achtergrond beïnvloedt tot op de dag van vandaag het debat en beleid met betrekking tot migratie. Wie toegang heeft tot de arbeidsmarkt en wie als assimileerbaar geldt heeft zich met de Europese eenwording weliswaar verbreed tot Europeanen, maar de fundamentele tegenstelling tussen ‘onze’ cultuur en die van mensen elders in de wereld is niet wezenlijk veranderd. Het idee dat immigranten uit Azië en Afrika een demografische, economische en culturele bedreiging vormen, is dan ook niet verdwenen, zoals blijkt uit de snelle verbreiding en normalisering van ‘omvolkings’-complottheorieën (Bracke & Hernández Aguilar 2024) en de apocalyptische angstbeelden met betrekking tot asielzoekers in Nederland en andere Europese landen (Lucassen 2018). Intussen krimpt en vergrijsst de Nederlandse (en Europese) bevolking in hoog tempo, waardoor de afhankelijkheid van migranten in de komende decennia alleen maar zal toenemen. Alleen als er fors ingegrepen wordt in de economie, met name in de arbeidsintensieve sectoren in de logistiek en distributie en de land- en tuinbouw, kan die afhankelijkheid worden verkleind. Vooralsnog ziet het daar echter niet naar uit. Want waar het aanbod van Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten afneemt, stijgt het aantal tijdelijke arbeidsvergunningen voor laaggeschoolde arbeid uit Azië in Europa in de laatste vijf jaar in hoog tempo. Ondanks de wijdverbreide anti-immigratiestemming in Nederland en andere Europese landen is het dan ook maar zeer de vraag of in de komende decennia immigratie daadwerkelijk beperkt zal gaan worden. Wat dit voor de maatschappelijke onrust betekent, zal onder meer afhangen van de bestrijding van uitbuiting door werkgevers en uitzendbureaus en de wijze waarop politieke partijen migratie als probleem framen.

Literatuur

Ben-Nun 2017

G. Ben-Nun, *Seeking asylum in Israel. Refugees and the history of migration law*, Londen: Bloomsbury 2017.

De Boer & Janssen 2023

D. de Boer & G. Janssen (red.), *De vluchtelingenrepubliek. Een migratiegeschiedenis van Nederland*, Amsterdam: Prometheus 2023.

Bonjour 2009

S. Bonjour, *Grens en gezin: beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-2005*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2009.

Bracke & Hernández Aguilar 2024

S. Bracke & L. Hernández Aguilar (red.), *The politics of replacement. Demographic fears, conspiracy theories and race wars*, Londen: Routledge 2024.

Brücker e.a. 2024

H. Brücker e.a., 'Arbeitsmarktintegration von Geflüchteten. Verbesserte institutionelle Rahmenbedingungen fördern die Erwerbstätigkeit', *IAB-Kurzbericht* 2024/10.

Van den Donk 2024

M. van den Donk, 'Een baan geeft nieuwkomers weer de regie', *One World* 28 augustus 2024.

Dourleijn e.a. 2011

E. Dourleijn e.a., *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2011.

Van Eijl 2005

C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940*, Amsterdam: Aksant 2005.

El Hamidi 2022

L. El Hamidi, *Generatie 9/11. Migratie, diaspora en identiteit*, Amsterdam: Uitgeverij Pluim 2022.

Engbersen 2018

G. Engbersen, 'Liquid migration and its consequences for local integration policies', in: P. Scholten & M. van Ostaijen (red.), *Between mobility and migration. The multi-level governance of intra-European movement*, Berlin: Springer 2018, p. 63-76.

Van Faassen 2014

M. van Faassen, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (diss. Groningen), Den Haag 2014.

De Haas 2023

H. de Haas, *Hoe migratie echt werkt*, Amsterdam: Spectrum 2023.

Van der Heijden 2024

E. van der Heijden, *Educational endeavors. Children of immigrants in education in the Netherlands, 1980-2020* (diss. Leiden), 2024.

Van Houtum & Lucassen 2016

H. van Houtum & L. Lucassen, *Voorbij Fort Europa. Een nieuwe visie op migratie*, Amsterdam: Atlas Contact 2016.

Jensen 2016

S. Jensen, *The making of international human rights. The 1960s, decolonization, and the reconstruction of global values*, Cambridge: Cambridge University Press 2016.

Jileva 2002

E. Jileva, 'Larger than the European Union: the emerging EU migration regime and enlargement', in: S. Lavenex & E.M. Ucarer (red.), *Migration and the externalities of European integration*, Lanham: Rowman & Littlefield 2002.

Kahmann e.a. 2023

M. Kahmann, A. Hamdi & M. Verstappen, *Invloed asielbeleid op migratie naar Nederland. Wetenschappelijke inzichten in migratiedriver*, Den Haag: WODC/Verwey Jonker Instituut 2023.

Last & Spijkerboer 2014

T. Last & T. Spijkerboer, 'Tracking deaths in the Mediterranean', in: T. Brian & K. Laczko (red.), *Tracking deaths in the Mediterranean*, Genève: International Organisation for Migration 2014, p. 85-106.

Lucassen 2018

L. Lucassen, 'Peeling an onion. The "refugee crisis" from a historical perspective', *Ethnic and Racial Studies* (41) 2018, afl. 3, p. 383-410.

Lucassen 2022

L. Lucassen, *Roots of a murderous idea. 'Replacement' thinking in the Atlantic world since the early 19th century* (IISH Research Paper), Amsterdam: IISG 2022.

Lucassen & Lucassen 2018

J. Lucassen & L. Lucassen, *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers*, Amsterdam: Atlas Contact 2018.

Lucassen & Lucassen 2015

L. Lucassen & J. Lucassen, 'The strange death of Dutch tolerance: the timing and nature of the pessimist turn in the Dutch migration debate', *The Journal of Modern History* (87) 2015, afl. 1, p. 72-101.

Maliepaard e.a. 2017

M. Maliepaard, B. Witkamp & R. Jennissen, *Een kwestie van tijd? De integratie van asielmigranten: een cohortonderzoek*, Den Haag: WODC 2017.

Scheffer 2000

P. Scheffer, 'Het multiculturele drama', *NRC* 29 januari 2000.

Schnabel 2000

P. Schnabel, 'De multiculturele samenleving is een illusie', *de Volkskrant* 17 februari 2000.

Scholten & Van Ostaijen 2018

P. Scholten & M. van Ostaijen (red.), *Between mobility and migration. The multi-level governance of intra-European movement*, Berlijn: Springer 2018, p. 63-76.

Schoot Uiterkamp 2024

A. Schoot Uiterkamp, *Kolen en kampen. Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen 1945-1958* (diss. Maastricht), 2024.

Walaardt 2012

T. Walaardt, *Geruisloos inwilligen. Argumentatie en speelruimte in de Nederlandse asielprocedure 1945-1994* (diss. Leiden), Hilversum: Uitgeverij Verloren B.V. 2012.